چاوگی سادە میحوەرێکە بۆ دروستکردنی چاوگی نوێ لە زمانی کوردیدا

پێشەکی

لە زمانی هەر میللەتێکدا سێ جۆر ووشە هەیە . وەك :

١ – ووشەی خۆماڵی‌و رەسەنی زمان .

٢ – ووشەی وەرگیراو لە زمانێکی ترەوە .

٣ – ووشەی دروستکراو لەلایەن کەسانی پسپۆڕو لێهاتوو ئەدیب‌و نووسەرانی خاوەن زمان .

ئێمە لەم ووتارەدا سەبارەت ووشەی دروست‌کراو لەلایەن کەسانی پسپۆڕو لێهاتوو ئەدیب‌و نووسەرانی کورد ئەدوێین .

لە زمانی کوردیدا بەپێی پێوانی زانستی زمان ووشەی نوێ هەیە . ئەم ووشە نوێیە چ چاوگ بێ یان ناو بێ یان ئاوەڵناو بێ یان ئاوەڵکار بێ بۆهەر یەکە لەم جۆرە ووشانە دەستوورێکی تایبەتی هەیە . کە بەهۆیەوە ناوی نوێ دروست‌بووە ، ئاوەڵناوی نوێ‌دروست‌بووە ، ئاوەڵکاری نوێ دروست‌بووە ، هەروا چاوگی نوێ دروست‌بووە ، لێرەدا ئێمە لەسەر ووشەی نوێ ، کە چاوگی نوێیە دەوەستین‌و هەندێك حاڵەتی دروست‌بوونی ئەم چاوگە نوێیە دەخەینە پێش‌چاو تا خوێنەرانی بەرێز ئاشنایەتی لەگەڵدا پەیدابکەین‌و شارەزای چاوگی نوێ بین لە رووی دروست‌بوونەوە .

لەبەر ئەوەی کە چاوگی سادە لە زمانی کوردیدا رۆڵێکی سەرەکی هەیە بۆ دروستکردنی چاوگی نوێ ئەم وتارەم ناونا بە «چاوگی سادە میحوەرێکە بۆ دروست‌کردنی چاوگی نوێ لە زمانی کوردیدا» .

بابەتی باس

چاوگ لە زمانی کوردیدا بابەتێکی زمانەوانی‌و رێزمانی گرنگە ، چونکە سەرچاوەیە بۆ پەیدا کردن‌و وەرگرتنی فرمان ، کە ئەویش لە عاستی خۆیدا ووشەیەکی بنچینەیە ، وەبەشێکی سەرەکی‌یە بۆ دروستکردنی رستە ، کە قسەی کوردی‌یە .

زمانی کوردی بە چاوگ دەوڵەمەندە . لە فەرهەنگی کوردیدا ژمارەیەکی زۆر چاوگ بەرچاو دەکەوێت ، ئەم چاوگانە لەزۆر رووەوە دابەش‌دەبن ، وەك دابەش‌بوونی لە رووی هێزەوە بەسەر تێپەڕو تێنەپەڕدا ، هەروەها لەرووی دروستبوونیشەوە دابەش‌دەبێ بەسەر چوار بەش هەروەك لە نەخشەی خوارەوەدا دیارە :

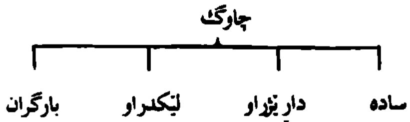

وێنەی (١)

بابەتی ئەم باسە چاوگی دارێژراوو لێکدراوو بارگرانە . لەم چاوگانەدا چاوگی سادە بەشداری‌دەکات‌و میحوەرێکە لە دەورەیدا پاشگر پێشگرو ناوو ئاوەڵناو کۆدەبنەوە چاوگی نوێ بەواتایەکی نوێ لە قەوارەی چاوگی دارێژراوو لێکدراو بارگراندا دروست‌دەکەن .

بۆ روونکردنەوەی ئەم بابەتە ، چاوگە نوێیەکان لە قەوارەی خۆیاندا یەکە یەکە باس دەکەین .

١ – چاوگی دارێژراو

ئەم جۆرە چاوگە ، چاوگێکە بەپێی نەخشەی خوارەوە دروست‌دەبێت ، کە بریتی‌یە لە :

١ – چاوگی دارێژراو = پێشگر + چاوگی سادە

٢ – چاوگی دارێژراو = چاوگی سادە + پاشگر

هەروا بۆ زێدە شارەزابوون نەخشەی دووەم دەخەینە پێش‌چاو کە بریتی‌یە لە :–

وێنەی (٢)

نموونە بۆ نەخشەی (أ) بریتی‌یە لە :

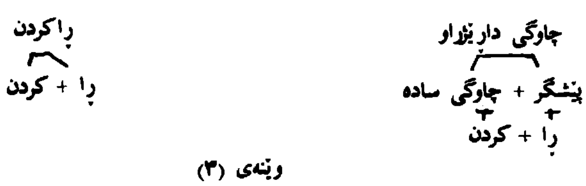

وێنەی (٣)

لە نموونەکانی سەرەوەدا دیارە کە چاوگی سادە (کردن) میحوەرەو پێشگری (ڕا)ی بەدەوردا هاتووەو چاوگی داڕێژراوی (ڕاکردن)ی دروستکردووە ، چاوگی داڕێژراوی (ڕاکردن) چاوگێکی نوێیەو واتایەکی نوێش دەبەخشێ کە لە واتای (کردن) زۆر جودایە .

وەنەبێ هەر تەنها پێشگری (ڕا) هەبێ بەدەوری چاوگی (کردن)ی سادەدا بسوورێتەوەو چاوگی داڕێژراو دروستبکات . بەڵکو زۆر پێشگر هەیە بەدەوری چاوگی سادە (کردن) دەسورێتەوەو چاوگی داڕێژراو بەیارمەتی چاوگی (کردن) بەواتایەکی نوێ دروستدەکەن وەك لەنەخشەی خوارەوەدا دیارە :—

پێدا ، دا ، ڕوو ، تێ ، پێ ، لێ ، پێوە ← کردن

وێنەی (٤)

هەروا وەنەبێ لەم زمانەدا هەر تەنها چاوگی سادەی (کردن) هەبێو پێشگر بە دەوری خۆیدا بسورێنێتەوەو چاوگی داڕێژراو بە واتایەکی نوێ دروستبکات ، بەڵکو سەرەڕای ئەم چاوگە چاوگی تریش هەیە وەك :

(چوون ، هاتن ، گرتن ، بوون ، ماڵین ، خستن ، کەوتن ، دان ، بردن ، برین ، نان ، مان ، شکان)

چاوگەکانی سەرەوە هەموویان چاوگی سادەنو جۆرەها پێشگری جۆراوجۆر وەردەگرنو چاوگی نوێ بەواتایەکی دروستدەکەن . لە قەوارەی چاوگی داڕێژراودا خۆیان دەنوێنن هەر وەك لە نەخشەکانی خوارەوەدا دیارە

ڕوو ، ڕۆ ، لا ، دەر ، لێرا ، تێرا ، پێدا
پێ ، تێ ، لێ ، تێك ، پێك ، وێك ، وێ ← چوون

نەخشەی (١)

ڕوو ، دەر ، لێ ، لێرا ، پێرا ، هەڵ ← هاتن

نەخشەی (٢)

هەڵ ، تێدا ، پێدا ، پێ
تێ ، لێ ، تێك ، پێك ← گرتن

نەخشەی (٣)

هەڵ ، پێ ، تێ ، لێ ، پێوە ، تێدا ← بوون

نەخشەی (٤)

هەڵ ، ڕا ، دا ← ماڵین

نەخشەی (٥)

دەر ، لێ ، پێش ، پاش ، دوا ، تێك ← خستن

نەخشەی (٦)

بەر ، ڕێ ، وێ ، پێك ، سەر ، ژێر
دەر ، لا ، پێ ، تێ ، هەڵ ، دا ← کەوتن

نەخشەی (٧)

لێ ، وێ ، ڕوو ، دا ، پێدا ، هەڵ
تێ ، دەر ، لا ، تێك ، پێوە ← دان

نەخشەی (٨)

لا ، لێ ← بردن

نەخشەی (٩)

دەر ، هەڵ ، دا ، سەر ← برین

نەخشەی (١٠)

ڕۆ ، تێ ، لێ ، تێك ، وێك ← نان

نەخشەی (١١)

لێرا ، تێرا ، پێ ، تێ ، وێ ← مان

نەخشەی (١٢)

پێ ، تێ ، تێك ← شکان

نەخشەی (١٣)

٢ - چاوگی لێکدراو

چاوگی سادە بۆ دروستکردنی چاوگی لێکدراویش هەروا میحوەرێکە ، وەك لە خوارەوەدا دیارە ، کە خۆی لەگەڵ ناوو ئاوەڵناوو ئاوەڵکار رێك دەخات . وەك

أ - ناو + چاوگی سادە = چاوگی لێکدراو

ب - ئاوەڵناو + چاوگی سادە = چاوگی لێکدراو

ج - ئاوەڵکار + چاوگی سادە = چاوگی لێکدراو

نەخشەکانی خوارەوە بەتەواوی رۆڵی چاوگی سادە لە دروستکردنی چاوگی لێکدراو روون دەکەنەوە وەك :

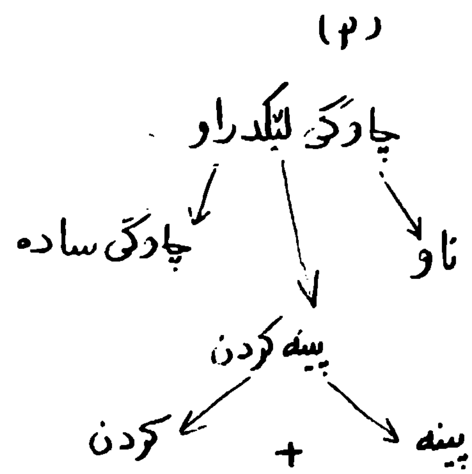

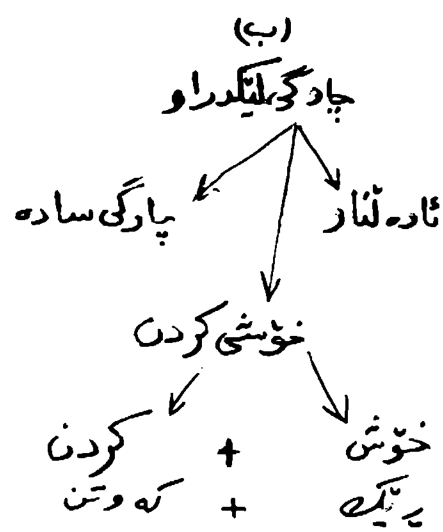

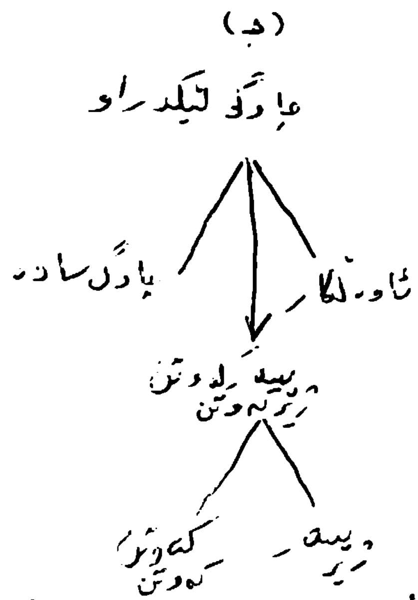

نەخشەی (أ ، ب) ئەوەمان پیشان دەدەن ، کە چاوگی (کردن) خۆی لەگەڵ ناوو ئاوەڵناوی (پینەو خۆش) رێکخستووەو لەگەڵ ناوو ئاوەڵناوەکەدا بووەتە میحوەرێك و دوو چاوگی لێکدراوی دروستکردووە ، دوو چاوگی نوێ بەواتای نوێ .

هەروا نەخشەی (ج) ئەوەمان پیشان دەدات ، کە چاوگی (کەوتن) بووەتە میحوەرێك و ئاوەڵکاری (سەر)ی کردۆتە چاوگێکی لێکدراو بەواتایەکی نوێ . وەنەبێ لەم زمانەدا هەر تەنها ووشەی (پینە) ، کە ناوێکە بتوانێ لەگەڵ چاوگی سادە (کردن)دا خۆی رێکخات و چاوگی لێکدراوی نوێ دروستکات ، بەڵکو کۆمەڵە ناوێك هەیە بەدەوری چاوگی سادە (کردن)دا دەسورێنەوەو چاوگی لێکدراو دروست دەکەن .

ئەم چاوگە لێکدراوە کە لە ناوێك و چاوگی سادە پێك دێت لە رووی واتاوە واتایەکی هەیە ، واتایەکی یەکگرتوو لە واتای ووشەی ناوەکەو نەخشەی خوارەوە ئەوەمان پیشان دەدات کە چۆن چاوگی سادە (کردن) دەبێتە میحوەر بۆ کۆمەڵە ناوێك و چاوگی لێکدراو دروست دەکات .

خێر هێلکە فێر زین نال هاوار نوێژ ئامادە ڕەنگ
دروست نیشان شانە درز دزی باس بۆن کۆچ
← کردن

نەخشەی (١٤)

وەنەبێ لە زمانی کوردیدا هەر تەنها چاوگی سادە (کردن) هەبێ ، وەك میحوەر خۆی بنوێنێ و چاوگی لێکدراو دروستبکات ، بەڵکو سەرەڕای ئەوەش کۆمەڵە چاوگێکی تری سادەشی هەیە ، خۆیان لەگەڵ ناو ڕێك دەخەن و چاوگی لێکدراو دروستدەکەن وەك چاوگەکانی : (بوون ـ دان ـ کێشان ـ خواردن ـ هەر وەك لە نەخشەکانی خوارەوەدا دیارە :

ئامادە فێر ← بوون

نەخشەی (١٥)

خەبەر گری غار هەوڵ بڕیار
جون پاڵ وەڵام نیشان ئاو
← دان

نەخشەی (١٦)

ئو نەفەس ڕۆح سەرما جگەرە بەرد ← کێشان

نەخشەی (١٧)

غەم سوێند نان چێشت ← خواردن

نەخشەی (١٨)

چاوگی سادە (بوون ، کردن) دەتوانێ لەگەڵ ئاوەڵناویش ڕێکخات و لەویشدا ببێتە میحوەر بۆ دروستکردنی چاوگی لێکدراو . هەروەك لە نەخشەی خوارەوەدا دیارە :

بەرین برسی تێر تەنگ خوار پان کورت درێژ گەورە بچووك تەسك سوور
زیز تووڕە زەرد کەسك شین شەت ورد بێهۆش دڵشاد دڵخۆش نەخۆش سەرخۆش
← بوون

نەخشەی (١٩)

زەرد سوور کەسك گەورە درێژ ئەستوور زراو تەنگ فرە شێت خەست
شل ـ پەیت توند سەرخۆش بێهۆش ملکەچ سەربەرز دڵشاد دڵخۆش
← کردن

نەخشەی (٢٠)

٣ – چاوگی بارگران

هەروەك چۆن چاوگی سادە میحوەر بوو بۆ دروستکردنی چاوگی دارێژراوو چاوگی لێکدراو . ئاواش میحوەرە بۆ دروستکردنی چاوگی بارگران .

دروستبوونی چاوگی بارگران لە زمانی کوردیدا زۆر دۆخی هەیە . بۆنموونە جاری وا هەیە . چاوگی بارگران لە پێشگرو چاوگی سادەو پاشگرێك ، یان لەگەڵ ناوو پێشگرو چاوگی سادەو پاشگرێك دێت . هەروا بەو جۆرە چاوگی بارگران دروست دەبێت .

لە دروستبوونی چاوگی بارگراندا چاوگە سادەکانی (کردن ، بوون ، خستن ، کەوتن ، نان ، بادان ، دان ، چوون ، هاتن ، سەندن ، سووتان ، چنین ، پۆشین) دەبنە میحوەرو خۆیان لەگەڵ پێشگرو پاشگرو ناوو ئاوەڵناوو بەشی بێ واتاو ئامراز ڕێكدەخەنو چاوگی بارگران دروستدەکەن .

نەخشەکانی خوارەوە بەتەواوی حاڵەتەکانی چاوگی سادە وەك میحوەر لە قەوارەی چاوگی بارگراندا پیشاندەدەن .

نەخشەی (٢١)

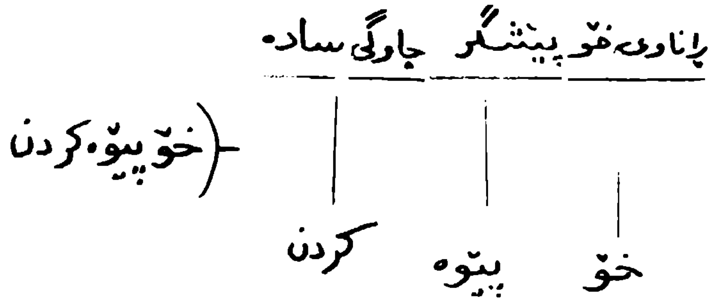

نەخشەی (٢٢)

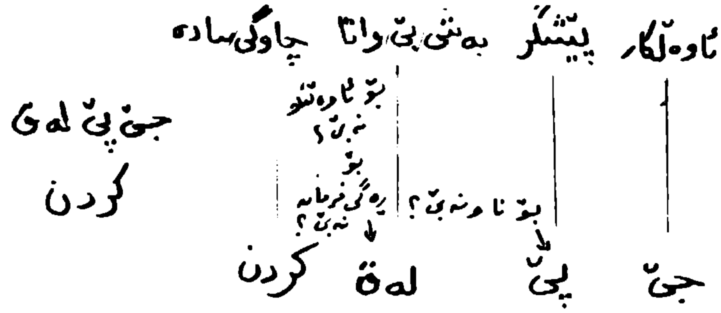

نەخشەی (٢٣)

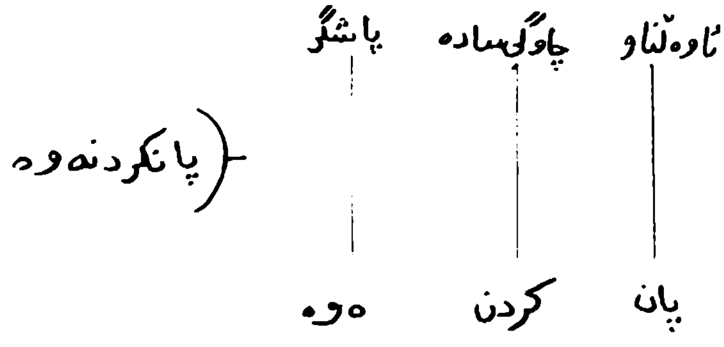

نەخشەی (٢٤)

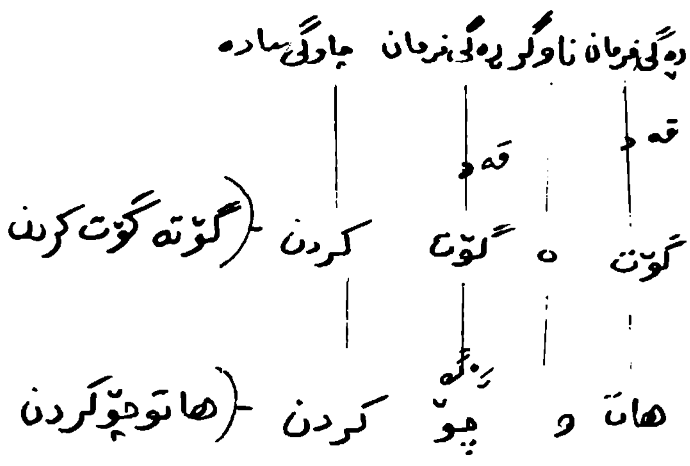

نەخشەی (٢٥)

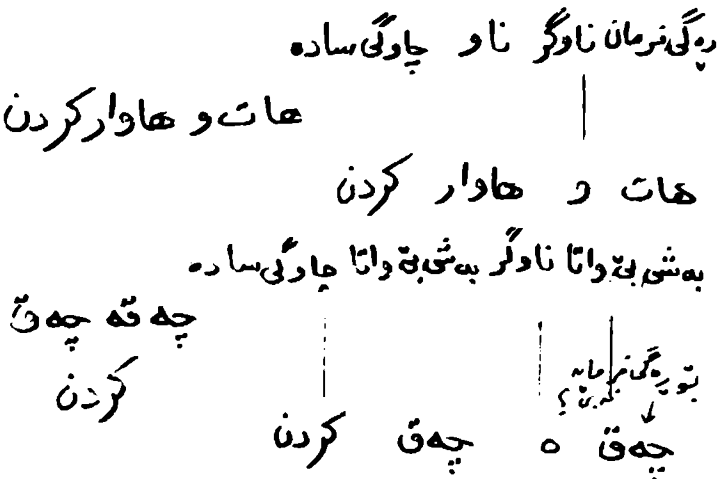

لە نەخشەکانی (٢١ ، ٢٢ ، ٢٣ ، ٢٤ ، ٢٥)دا بەئاشکرا دیارە ، کە چاوگی سادە (کردن) وەك میحوەر توانیویەتی خۆی لەگەڵ جۆرەها بەشەکان ووشەکانی کوردی ڕێکخات چاوگی بارگران دروستکات ·

هەروەك (کردن)ی سادە چاوگەکانی نزیش دەتوانن خۆیان بکەن بە میحوەرو خۆیان لەگەڵ چاوگەکانی سادەی تریش دەتوانن خۆیان بکەن بە میحوەرو خۆیان لەگەڵ بەش و ووشەو ئامرازەکانو پێشگرو پاشگر ڕێکخەنو چاوگی بارگرانی واتابەخش دروستکەن .

دەبێ بابەتی نەخشەی (٢٠) بێت !

ئاوەڵکار	ئاوگر	ئاوەڵکار	چاوگی سادە	
سەر	و	ژێر	کردن	← (سەروژێرکردن)
خوار	و	ژوور	کردن	← (خواروژوورکردن)

نەخشەی (٢٦)

ئاوەڵناو	چاوگی سادە	پاشگر	
ورد	بوون	ەوە	← وردبوونەوە

نەخشەی (٢٧)

ناو	چاوگی سادە	پاشگر	
پاشگەز	بوون	ەوە	پاشگەزبوونەوە
ڕەت (ئەمە ناوە؟)	بوون	ەوە	ڕەت، بوونەوە

چاوگی خستن مێوەرە لە چاوگی بارگراندا

نەخشەی (٢٨)

پێشگر	چاوگی سادە	پاشگر	
تێک	خستن	ەوە	← تێکخستنەوە

چاوگی (کەوتن) مێوەرە لەچاوگی بارگراندا

نەخشەی (٢٩)

ناو	پێشگر	چاوگی سادە	پاشگر	
چاو	پێ	کەوتن	ەوە	← چاوپێکەوتنەوە

چاوگی (نان) میحوەرە لە چاوگی بارگراندا

پێشگر	پێشگر	چاوگی سادە
پێ	لێ	نان

← (پێ لێ نان)

نەخشەی (٣٠)

ناو	پێشگر	چاوگی سادە
دان	پێ	نان

← (دان پێ نان)

نەخشەی (٣١)

چاوگی (بادان) میحوەرە لەچاوگی بارگراندا

ناو	چاوگی سادە	پاشگر
سەر	بادان	ەوە

← (سەربادانەوە

لە جیاتی (سەر) (سوکان) با باشتر بوو

نەخشەی (٣٢)

چاوگی (دان) میحوەرە لە چاوگی بارگراندا

ناو	چاوگی سادە	پاشگر
دڵ	دان	ەوە

← (دڵ دانەوە

نەخشەی (٣٣)

ناو	پێشگر	چاوگی سادە
بەرە	پێ	دان

← (بەرە پێدان

نەخشەی (٣٤)

چاوگی (چوون) میحوەرە لە چاوگی بارگراندا

پێشگر	چاوگی سادە	پاشگر
پێدا	چوون	ەوە

← (پێداچوونەوە

نەخشەی (٣٥)

چاوگی (سەندن) میحوەرە لە چاوگی بارگراندا

ناو	چاوگی سادە	پاشگر
تۆڵە	سەندن	ەوە

← (تۆڵەسەندنەوە

نەخشەی (٣٦)

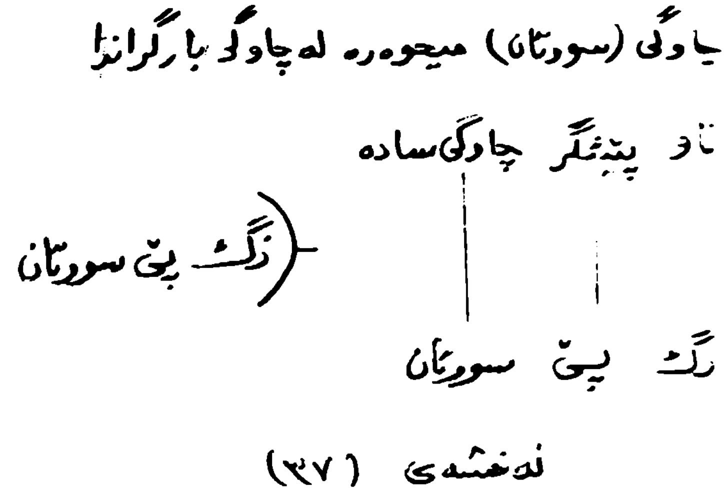

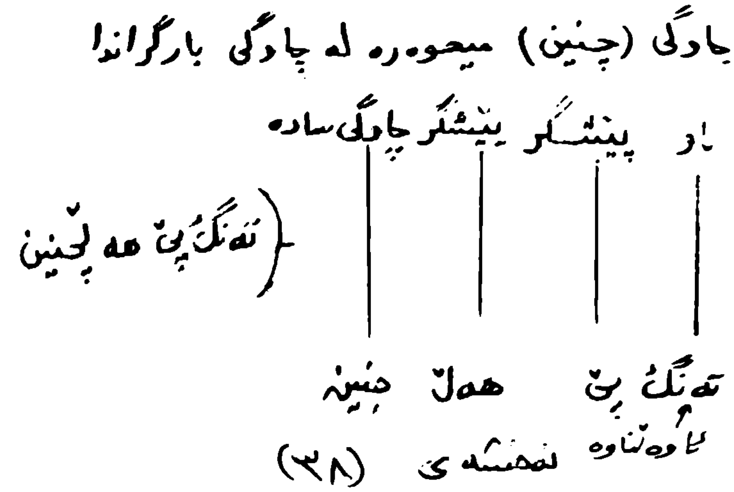

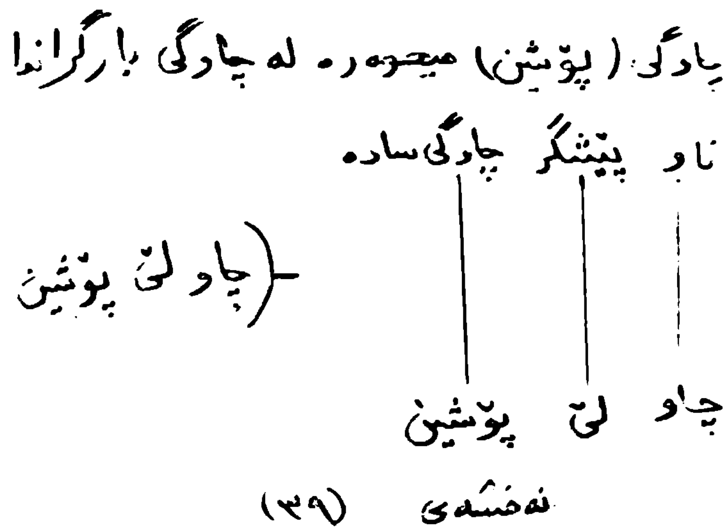

ئەنجام

لە نووسینی ئەم ووتارەدا چەند خاڵێك ئەنجام دەدەین ، کە بەپێی لێکۆڵینەوەو لێووردبوونەوە دەرکەوتوون‌و بریتین لەمانەی خوارەوە :

١ – چاوگی سادە لە زمانی کوردیدا ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە بۆ دروستکردنی چاوگی نوێ

٢ – چاوگ لە زمانی کوردیدا بابەتێکی زمانەوانی‌و گرنگە .

٣ – زمانی کوردی بەچاوگ دەوڵەمەندە .

٤ – چاوگ لە زمانی کوردیدا لە ڕووی دروستبوونەوە چوار بەشە وەك :

١ – چاوگی سادە

٢ – چاوگی دارێژراو

٣ – چاوگی لێکدراو

٤ – چاوگی بارگران

٥ – هەر چاوگێکی سادە هەموو پێشگرو پاشگرەکانی سەر فرمان وەرناگرێ بەڵکو هەر کۆمەڵە پێشگرێك لەگەڵ چاوگێکی تایبەتیدا ڕێکدەکەوێ‌و چاوگی نوێ بەواتای خۆی دروستدەکات .

٦ – هەموو چاوگە سادەکانی زمانی کوردی پاشگر وەرناگرن ، بەڵکو لەناو هەموو چاوگەکاندا کۆمەڵە چاوگێکی تایبەتی هەیە هەر ئەوانە پاشگر وەردەگرن‌و چاوگی دارێژراوی نوێ بەواتای نوێ دروستدەکەن .

٧ – هەر ناوێك‌و ئاوەڵناوێك‌و ئاوەڵکارێك لەگەڵ هەموو چاوگە سادەکاندا ڕێكناکەوێ لە دروستکردنی چاوگی لێکدراودا ، بەڵکو بۆ هەر چاوگێکی سادە کۆمەڵە ناوێك‌و ئاوەڵناوێك‌و ئاوەڵکارێك هەیە .

٨ – چاوگی لێکدراو ، کە لە ناوێك‌و ئاوەڵناوێك‌و ئاوەڵکارێك‌و چاوگێکی سادە پێك دێت لە ڕووی واتاوە واتایەکی یەکگرتووی هەیە لە واتای ووشەی ناوەکەو ئاوەڵناوەکەو چاوگە سادەکە جودایە .

سەرچاوە

١ – دکتور ئیبراهیم عزیز ئیبراهیم ، موحازەرەکانی کۆلێجی ئەدەبیاتی زانکۆی سەلاحەدین .

٢ – دکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشە ڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا . ١٩٧٧ .

٣ – دکتۆر ك .ك . کوردۆیێف ، ڕێزمانی زمانی کوردی بەکەرستەی دیالێکتەکانی کرمانجی‌و سۆرانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ (بەرووسی) .

٤ – دکتور چ ، خ بەکایێف ، زمانی کوردەکانی یەکێتی سۆڤیەت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ (بەرووسی) .

٥ – دکتۆر ی .ی . تسوکەرمان ، لێکۆڵینەوەیەك لە ڕێزمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ (بەرووسی) .

٦ – 6 – Mackenzie D.N. Kurdish dialect studies, London 1961 – 1

٧ – 7 – Macaruc E. N. Akurdish Grammar , New york , 1958

٨ – عبدالرحمن زەبیحی ، قاموسی زمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەغدا .

٩ – عبدالرحمن زەبیحی ، قاموسی زمانی کوردی ، بەرگی دووەم ، بەغدا .

١٠ – لیژنەی زمان‌و زانستەکانی ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، کۆڕی زانیاری کورد ، بەغدا ، ١٩٧٦ .